

УДК 35 [502.31:13]

Ціннісні виміри «ноосферної парадигми»

Любов Хашієва,

кандидат наук з державного управління, докторант,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Гіпотеза щодо переходу біосфери у стан ноосфери, висловлена свого часу В.І. Вернадським, хоча й не отримала підтримки у сучасників, останнім часом набула широкого розповсюдження та навіть перетворилась на певний «тренд». У науковому дискурсі все більш широкого вжитку набувають поняття «ноосферної парадигми», «ноосферної освіти», «ноосферного управління» тощо, що, з одного боку, свідчить про суттєві трансформації суспільної свідомості (сучасним індивідам, поєднаним «всесвітнім павутинням», значно простіше сприймати ідеї єдності не лише «живої матерії», але й «наукової думки як планетного» або навіть «космічного явища»), а з іншого, — загрожує спрощенням самого поняття «ноосфери» у його традиційному тлумаченні.

Як зазначає сам В.І. Вернадський у статті «Деякі слова про ноосферу» [2, с. 470 — 482], відповідний термін було введено французьким математиком та філософом Е. Ле Руа разом з його другом Тейяром де Шарденом після їх детального знайомства з вченням Вернадського про біосферу під час його лекцій у Парижі в 1923 р. [2, с. 480]. При цьому Ле Руа визначав ноосферу як сучасну стадію, що її геологічно переживає біосфера [3].

Наголошуючи на геологічному звучанні відповідного поняття, Вернадський зазначає, «ноосфера — це нове геологічне явище на нашій планеті. У ній вперше людина стає найпотужнішою геологічною

силою. Вона може й повинна перебудувати своїм трудом та думкою сферу свого життя, докорінно перебудувати порівняно з тим, що було раніше <...> Перед ним (людством), перед його думкою та трудом постає питання щодо перебудови біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого» [2, с. 480].

Перетворююча можливість людського розуму тим більша, оскільки питома вага людства відносно решти «живої матерії» непомірно мала. Вернадський ілюструє це твердження яскравим образом, запропонованим економістом Л. Бретано, який прорахував, що якщо кожна людина, яка живе на землі займе один квадратний метр і якщо при цьому поставити всіх людей поряд, вони не займуть навіть усієї площі маленького Боденського озера на кордоні Баварії та Швейцарії. Отже, все людство, взяте разом, представляє мізерну масу від загального обсягу живої речовини планети. «Його (людства) могутність пов'язана не з матерією, — пише у цьому зв'язку Вернадський. — А з його мозком, з його розумом та спрямованим цим розумом трудом» [2, с. 479].

Слід, однак, наголосити, що Вернадський наділяє такою перетворюючою можливістю не стільки розум людини, скільки певний її стан у формі наукового пізнання, який на порядок збільшує можливості людини та робить її діяльність пріоритетною порівняно з геологічними змінами. З точки зору Вернадського, ро-

зум існував десятки тисяч років, а розум у формі наукового пізнання заявив про себе лише з моменту становлення науки, «біосфера <...>, опрацьована науковою думкою Homo sapiens, переходить у свій новий стан — ноосферу» [2, с. 258]. Наукове життя стає потужним геологічним фактором. Створюючи нову техніку, наука допомагає суспільному виробництву. А виробництво, техніка й технологія безпосередньо та владно змінюють природу. Неявно й невідразу наука збагачує людство, роблячи його більш знаючим та вправним. Відбувається постійний процес накопичення знання, посилюється світло суспільного розуму, як «ліхтаря Діогена», укріплюється спадковість мислячого «очерету» (термінологія Б. Паскаля). Все це складові ядра ноосфери, коли розум заявляє про себе як космічний феномен, як фактор освоєння та перетворення світу. Людина змінює обличчя Землі. Поверхня планети перетворюється на міста та окультурені ґрунти. Змінюючи характер хімічних процесів та хімічних продуктів, людина здійснює діяльність космічного масштабу. Біосфера перетворюється на ноосферу. І цей процес, перш за все, забезпечується науковим пізнанням та практикою науково обґрунтованого виробництва.

 актично Вернадський пропонує вихід із тогочасної кризи розвитку цивілізації (науки, політики, культури у цілому) на основі ідей позитивізму. Перед нами спроба побудувати певну «соціальну» геологію, щось на кшталт «соціальної фізики» О. Конта, одного з засновників позитивізму. Будучи сином своєї епохи, В. Вернадський намагається втілити у життя ідеали Просвітництва, що, природно, сполучало в його гіпотезі «ноосфери» всі вади та недоліки, притаманні «проекту Модерн» у цілому. Філософія Просвітництва, поряд з граничним антропологічним оптимізмом та вірою у можливість науки не лише як сили, перетворюючої дійсність, але й як засобу досягнення людського щастя, створила образ ідеального науковця — творця,

охопленого жагою пізнання, що стоїть над законами та мораллю, оскільки саме наукове знання знаходиться поза мораллю. Завдання науки збирати та систематизувати факти, а не пояснювати причинно-наслідкові зв'язки в їх різноманітності: це справа релігії, яка здатна пояснити, що завгодно посиланнями на божественне, та філософії, яка шукає причини явищ, що об'єктивно сприймаються наукою, у світі сутностей, які неможливо об'єктивно сприйняти ні органами чуття, ні за допомогою технічних приладів. Отже, наука — імморальна, морально-етичні оцінки стоять поза наукою. Так само й ноосфера Вернадського є морально нейтральною, бо дивно вимагати моральності від знеособленої геологічної сили.

 ідмовившись від багажу християнської етики, філософія Просвітництва адаптувала, тим не менш, притаманний християнству надприродний статус людини, заперечення її тваринної (читай природної) сутності й примат духовного (раціонального) начала, замінивши віру в Бога, на таку ж безмежну віру в Науку. Тому недивно, що соціально-політичні ідеали Просвітництва втілилися також в образі ідеального правителя, що стоїть над законами та мораллю (макіавеллізм), опікуючись міркуваннями «інтересів держави», важливішими за будь-які етичні питання, а декілька століть потому уможливили появу теорії раціональної бюрократії Макса Вебера. Відтак дві принципово важливі сфери суспільного буття: політика та наука постали поза межами моралі, «виштовхнувши» останню у виміри індивідуального людського буття за межі колективної (планетної, ноосферної тощо) свідомості. А слідування морально-етичним настановам фактично стає результатом персонального (читай раціонального) вибору кожного окремого індивіда.

XX століття стає свідком виникнення й розквіту абсолютно нового — технократичного типу цивілізації, в основу якого покладено віру в науку та технологію як панацею, що здатна вирішити будь-які,

навіть найгостріші, суспільні виклики. Основними плодами такої цивілізації стають, з одного боку, найвеличніші наукові та технологічні досягнення: розщеплення атому, підкорення космосу, створення глобальних комунікаційних мереж, що перетворили людство на «глобальне село», а з іншого — найкривавіші за всю історію людства війни, варварське винищення природи, забруднення планети, екологічна криза, нові невиліковні захворювання, голод, бідність. Технократична цивілізація породила й особливий вид *раціонального суспільства*, орієнтованого на споживацькі цінності та культуру, практично позбавленого будь-яких сталих етичних основ.

Дуже образно цю думку висловив один з найвідоміших письменників ХХ ст. Рей Бредбері, який написав: «... найвизначніша проблема нашого часу: людина та її дивовижні знаряддя, людина та її механічні діти, людина та її роботи, які не розуміють моралі, що приводить саму людину — дивно і незбагненно — до аморальності» [1, с. 178].

Отже, основним завданням сьогоденішнього постмодерного суспільства, що створило глобальні технології, побудувало глобальну економіку, виношує плани організації глобального (всесвітнього) уряду та пропагує переваги глобальної уніфікованої культури, вбачається формування глобальної системи цінностей та моральних принципів, що стануть основою глобальної етики — етики відповідальності, однак не такої, коли всі є відповідальними за все, а отже, ніхто не несе жодної відповідальності, а такої, коли кожен відповідає за все, оскільки

усвідомлює, що результати його дій, у кінцевому рахунку, можуть мати глобальні наслідки.

Формулюючи свого часу гіпотезу ноосфери, В.І. Вернадський вірив не лише у могутність розуму, але й розумну волю людей. «У геологічній історії біосфери перед людиною відкривається величне майбутнє, якщо вона зрозуміє це й не буде використовувати свій розум і свою працю на самознищення» — писав видатний вчений [2, с. 479].

Прийшов час доводити це на практиці. На часі глобальне утвердження споконвічних, більш важливих, аніж будь-які інтереси держави, прав людини, і зародження релятивістського, гуманістичного ставлення до науки, техніки, індустрії і демократії. Це нове ставлення повинне виражатися в усвідомленні наукою своєї відповідальності за дотримання основних етичних норм; співвідношення технічних досягнень з ідеалами людини й людськості; розвитку природоохоронної, екологічної промисловості; побудові соціальної демократії, спроможної поєднати принципи свободи й справедливості.

Література

1. Бредбері, Р. Дзен в искусстве написания книг / Рэй Бредбері. — Эксмо, 2014. — 192 с.
2. Вернадский, В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. — М. : Айрис-прес, 2004 — 576 с.
3. Le Roy, E. L'exigence idealiste et le fait d'evolution / E. Le Roy. — Paris, 1927. — P. 196.

15.03.2017